

Поводом стопедесетогодишњице Светоандрејске скупштине

Увод

Неприметно, готово стидљиво и нечујно, без икаквог свечаног подсећања, лани се навршило 150 година од сазивања чувене Светоандрејске скупштине. Овај изузетно значајан јубилеј је, попут брзог воза, протутњао пред очима збуњене и неприпремљене српске јавности, као да се ради о неком неважном догађају а не о феномену који је поставио камен темељац за развитак демократске уставности и парламентаризма у модерној српској историји. Осим у неколико новинских чланака информативног карактера, о Светоандрејској скупштини готово да није било речи у јавном и академском животу. Није организована ниједна свечана академија од националног значаја: нити у Народној скупштини Србије у којој је по природи ствари то требало учинити, нити у било којој другој високој политичкој или научној установи. Овакво срамно игнорисање, необележавање или још горе заборављање значајних догађаја из богате политичке и правне историје српског народа вечито ће представљати белег на лицу актуелне српске политичке и интелектуалне елите. Стиче се утисак да су Срби с почетка новог миленијума недостојни својих славних предака из XIX века од којих могу толико тога да науче, а нарочито како се изграђују модерне државне институције. Због будућих српских нараштаја потребно је учинити макар кратко подсећање на тај величанствени догађај од пре 150 година, који је преломио српску уставну повесницу XIX века. То је потребно да би Срби који тек долазе знали какви су били њихови преци и каво је било њихово политичко искуство. Ако је приличан број српских генерација рођених у XX веку изгубљен у магли југословенства и титоистичких заблуда, нови српски нараштаји морају од почетка стати на своје ноге како би били спремни за суочавање с новим историјским изазовима. А да би били спремни за то, потребно је да се упознају с драгоценим искуством својих предака. Нема сумње да и Светоандрејска скупштина представља феномен о којем је потребно писати и давати адекватна тумачења.

1. Уставобранитељски режим и борбе кнеза и Савета

За време олигархијске владавине уставобранитеља 1842-1858 у Србији је на снази био тзв. *Турски устав*. Према његовим одредбама врховна власт је била подељена између кнеза и Савета. Ипак, разграничење власти између ова два уставна чиниоца није било прецизно изведено. Устав је по овом питању био препун недоречених и противречних норми. И сами органски закони (као нпр. *Закон о Устројству Савета*) донети на основу Устава, не само да ове недостатке нису отклонили, него су их и продубили. Тако је функционисање уставног система много више зависило од односа политичких снага оличених у кнезу и Савету, него од уставне и законске реулативе. Кнез је био овлашћен да бира 17 саветника, и то од људи који су уживали највеће поштовање у народу. Међутим, према *Закону о устројству Савета*, кнез је могао да изабере само оне људе за саветнике које би му Савет препоручио. Када би једном били изабрани чланови Савета више не би могли да буду опозвани. На тај начин је уставно устројство Србије носило у себи клицу будућих раздора и сукоба између два најважнија уставна чиниоца.

Како се испоставило, суштина сукоба између кнеза и саветске олигархије била је у томе ко ће контролисати администрацију. То је први пут постало очигледно када се поставило питање ко ће командовати војском јер је кнез желео да војска буде под његовим врховним заповедништвом [1]. Кнез је себе такође сматрао председником владе и договарао се са Саветом само у законодавној радњи. До средине педесетих година XIX кнез се изборио за право не само да поставља министре изван Савета, него и да именује његове чланове без претходне сагласности тог тела [2]. Продубљивању сукоба између кнеза и Савета допринела је и чињеница да је кнез постављао најближе рођаке своје жене и одане пријатеље на висока места у државној хијерархији [3].

. Виђенији људи, међу којима и његови пријатељи, говорили су кнезу Александру да је кренуо погрешним путем, али се он очигледно није могао одупрети захтевима рођака кнегиње Персиде [4].

. Борба између кнеза и Савета достигла је кулминацију септембра 1857. у време откривања тзв. Тенкине завере. Заправо, власти су откриле један покушај убиства кнеза Александра у који су били умешани: Стеван Стевановић-Тенка – председник Савета, Цветко Рајовић – председник Врховног суда, и три саветника, иначе бивша министра: Паун Јанковић, Павле Станишић и Радован Дамјановић [5]. Циљеви и мотиви завере ипак нису били до краја истражени мада су се неки од завереника, вероватно под утицајем саветских дискусија, плашили да би кнез могао први да удари. Анализирајући овај догађај, Слободан Јовановић је изнео изузетно занимљиву теорију да на овакав начин поступају олигархијске политичке групе: аристократске колегије не дижу буне

против тиранина, него га убијају у мраку

[\[6\]](#)

. Завереници су проглашени кривим и осуђени на смрт, али се због интервенције Порте кнез Александар уплашио да потпише налог за извршење казне. Због тога је ту казну преиначио у доживотну робију.

После откривања Тенкине завере постало је очигледно да уставобранитељски режим броји своје последње дане. Непомирљиви сукоби између кнеза и Савета, тачније између дворске камариле Александра Карађорђевића и саветске олигархије онемогућавали су његово функционисање. Било је очигледно да се излаз из кризе није могао постићи компромисом два најважнија уставна чиниоца. Ни Порта као формални носилац суверенитета над Србијом није показала велико интересовање да се уставна криза одлучно разреши [\[7\]](#). Зато се излаз тражио изван редовне правно-политичке процедуре. Сазвана је Скупштина као народно представничко тело, да разреши кризу. Скупштина је била сазвана на Св. Андреју Првозваног 1858. па је и због тога позната у историји као Светоандрејска скупштина. За ову прилику донет је и посебан закон о Народној Скупштини. Њено сазивање било је од далекосежног значаја за развој српске модерне уставности.

2. Сазивање и рад Светоандрејске скупштине

Први закон о Народној Скупштини, израђен под владом Илије Гарашанина, објављен је 28. октобра 1858. Раније, скупштине су се састајале према обичајима и традицији. Овај Закон се односио само на једну скупштину и прописивао је услове о избору народних представника како би се спречило да то представничко тело постане обична гунгула предвођена једним човеком. Заправо, овај Закон је усвојен како би се обуздао један од најмоћнијих уставобранитеља - Тома Вучић. Поучен искуством Петровске скупштине од 1848, Савет је законодавном интервенцијом желео да спречи Вучића да доведе своју бунтовну и наоружану гомилу на Скупштину која би извикивала све што би он тражио. Тако је по први пут у уставној историји Србије, донет први законски акт о једном народном представништву [\[8\]](#).

Скупштина је обухватала укупно 438 посланика. Од њих 378 је имало карактер изабраних посланика, док је осталих 60 посланика ушло у Скупштину по својој функцији (председници судова, окружни начелници, игумани и протојереји) [\[9\]](#).

На Скупштини се појавило више различитих опозиционих група које је спајала само једна иста политичка тежња: обарање кнеза Александра. Међутим, оне су се разилазиле по питању шта чинити након кнежевог пада.

Једну групу су сачињавали неприкосновени великаши предвођени капетан Мишом Анастасијевићем, Илијом Гарашанином и Томом Вучићем, који је и даље био харизматична политичка фигура иако му је Закон о Народној Скупштини забранио да у њу уђе. Другу групу су сачињавали уједињени обреновићевци (најважнији међу њима је био Стевча Михаиловић) и либерали [\[10\]](#), а трећу лични агенти некадашњег кнеза Милоша [\[11\]](#).

Великаши су намеравали, да после пада кнеза Александра образују једно намесништво које би сазвало Велику скупштину у циљу избора новог кнеза. Због тога су били у сталној вези с Портом у Цариграду како би се омогућило уздизање новог кнеза на престо по њиховом укусу. Великашка група је показала да није била нимало хомогена по овом питању. Вучић, тај рођени бунтовник и револуционар, без правог талента за осмишљавање адекватног политичког програма, сада већ на измаку живота, зацело није имао никакав план шта радити даље после одласка кнеза Карађорђевића. За разлику од њега, Гарашанин је био заинтересован играч о коме се говорило да је имао озбиљну намеру да се закнежи и тако формира трећу династију. Најактивнији међу њима је био капетан Миша, који је – по свему судећи – радио на томе да се за новог кнеза изабере његов зет Ђорђе Карађорђевић. Он је хладно и срачунато уносио разлоге приватне природе у своју политику [\[12\]](#). Више трговац него политичар, капетан Миша се у српској политичкој арени борио онако како је најбоље умео – парама. На обарање кнеза Александра Карађорђевића „уложио“ је 80.000 дуката. Ушавши у политику из приватних побуда он је за свој главни политички циљ могао имати само ласкање сопственој сујети. Том скоројевићу који је већ имао за зетове попечитеље и кнежеве рођаке, није требало много па да пожели да постане таст једног кнеза: то је требало да буде круна у његовој каријери јавне личности у тадашњој Србији [\[13\]](#).

Лични агенти бившег кнеза Милоша су имали за циљ да придобију Скупштину и грађанство за повратак кнеза Милоша и његове владалачке куће на престо. Реч је о политичарима, који су били искључиво вођени династичким побудама. Све остало их ја веома мало занимало.

Либерали су се врло брзо показали као најорганизованија политичка група. Најважнији међу њима су били: Владимир Јовановић, Јеврем Грујић, Милован Јанковић, Ранко Алимпић и Јован Илић. Припадали су другој генерацији либерала која се за разлику од

либерала прве генерације (Димитрије Матић, Коста Цукић, Љубомир Ненадовић) није ограничавала само на теоријско разматрање идеја слободе и књишко објашњавање политике, него је развила врло снажну и утицајну политичку агитацију, промовишући јединство национализма и либерализма. Они су једини израдили план и тактику за држање на Скупштини. Њима је поред обарања кнеза Карађорђевића са престола, било стало да тек сазвана Скупштина изгласа један нов закон о народном представништву, који би му гарантовао права по принципу народне суверености. Либералима је највише стало до тога да Скупштина постане стално тело, бирано од народа, које ће се редовно сазивати како би вршила законодавну власт [\[14\]](#).

Пошто је за председника изабрала капетан Мишу Анастасијевића а за секретаре либерале Јеврема Грујића [\[15\]](#), и Јована Илића, Скупштина је започела рад. Грујић и Илић су настојали да Скупштина одмах изгласа Закон о Народној скупштини. Досадна и дуга дискусија о предлогу овог Закона уносила је нервозу међу посланике, који су били потпуно придобијени за борбу против кнеза. Није мировало ни београдско грађанство, које је опседало скупштинско здање. Скупштина је изненада променила ток свог рада у правцу извођења преврата. Драматично је било 10, 11. и 12. децембра када је Београд постао поприште истинске политичке и династичке борбе у којој су учествовали осим пораженог кнеза, још и министри, Савет, Народна Скупштина, војска и београдска чаршија. Скупштина је најпре донела је одлуку о опозиву кнеза Александра, који се по пријему акта о томе склонио код паше у град. Не чекајући кнежев одговор, Скупштина је изабрала Милоша Обреновића за кнеза. То је све изршено онако на јуриш, без дискусије, баш како су то хтели секретари Грујић и Илић. Сама Скупштина, вршила је функцију намесништва до повратка старог-новог кнеза Милоша у Србију. Убрзо је у њој завладао прави метеж, тако да је често личила на обичну разјарену и распуштену гомилу [\[16\]](#)

. Често је падала под један, а час под други утицај. Претило се чак и оружјем. Војска, још увек под командом Александрових људи, хтела је да растера Скупштину. Довела је чланове Савета у касарну где је трећег дана преврата, Александар Карађорђевић, упркос одлуци Скупштине, враћен на престо. Војска је у неколико наврата била упућивана на Скупштину, али је одступила и положила оружје услед снажног отпора београдског грађанства. Увидевши да је све изгубљено Александар Карађорђевић је признао пораз. Уступио је команду над војском министру унутрашњих дела Илији Гарашанину. Одлуке Светоандрејске скупштине засијале су у свом пуном сјају.

С падом Александра Карађорђевића престао је и уставобранитељски режим у Србији. Револуција коју је 1858. извела саветска уставобранитељска олигархија, окренула се на крају против ње. Од главних политичара те групе једино је Гарашанин преживео. Успешно се снашао и под новом-старом династијом. Савет је у догађајима за време Светоандрејске Скупштине изгубио сав свој престиж. Иако је поразио кнеза, његова победа је била пирова. Једини истински победник у овим догађајима била је институција Народне Скупштине која је захваљујући младим „паризлијама“ [\[17\]](#) успела, бар на кратко,

да преузме врховну власт. Скупштина је задала страховити удар олигархијском Савету који се од њега више није могао опоравити. Тако је са slabим и неауторитативним кнезом отишао и Савет. Према речима Слободана Јовановића, било им је суђено да падну заједно. Александар Карађорђевић је морао да падне јер није био јак владалац кога је ново време тражило, и који је имао да усредсреди власт у својој личности. Уставобранитељи су с друге стране, такође морали да падну, јер се уставобранитељска олигархија коју су представљали није могла помирити с јаким владоцем. Једна иста политичка катастрофа упропастила је и кнеза Александра и саветску олигархију која се против њега борила [

[18\]](#)

. Сазивање Светоандрејске скупштине имало је ефекат бумеранга за уставобранитеље.

3. □ Историјски значај Светоандрејске скупштине

Након ове краће приповести о сазивању, карактеру, раду и најважнијим одлукама Светоандрејске скупштине, може се запазити да је она имала епохалан значај за правно-политичку повесницу модерне Србије. Захваљујући младим либералима и њиховим идејама Народна скупштина је, макар на кратко, била уздигнута на ранг органа врховне власти, потчињавајући себи све друге уставне чиниоце: кнеза, Савет, попечитеље, па и војску. Имајући у виду њен делимично изборни карактер, млади српски либерали су је прогласили за носиоца народне суверености, коме припада право да одреди главни правац даљег државног развоја младе српске државе. Иако је и сама била веома крхка и лабилна, недовољно консолидована и лако подложна утицајима бројних скупштинских демагога, може се рећи да је Скупштина за тих неколико дана преврата била на висини задатка. Успела је да донесе одлуке о смени на српском престолу па и о паду комплетног уставобранитељског режима, које су на концу биле потврђене, а познато је да овакве одлуке могу доносити само истински носиоци суверености. Војска је додуше, покушала да оспори Скупштини карактер органа врховне власти и право да доноси акте о смени кнеза и режима, али је њен покушај био узалудан. У том сукобу између народног представништва с ограниченим изборним легитимитетом и оружане силе, народно представништво је изашло као победник. За ову победу има да захвали и окупљеном београдском грађанству, које му је пружио подршку у кључном моменту, обезбеђујући њеним одлукама додатни легитимитет. Схватајући да се Скупштина у том часу заиста наметнула као највиши орган власти у Србији излазећи из оквира важећег поретка, војска се повукла не желећи додатно да компликује политичку ситуацију: признала је њене одлуке, које су убрзо биле извршене. Тако је Светоандрејска скупштина ударила темеље за парламентарни систем власти, око чега су се водиле жестоке политичке и уставне борбе у Србији, посебно у периоду 1881-1903. Иако након сазивања Светоандрејске скупштине, она сама није успела да се устали и наметне као највиши орган власти, њен значај је изузетан, пошто је успела да се у народној свести представи њен најважнији представник. Краткотрајне друге владе кнеза Милоша 1858-1860 и кнеза Михаила 1860-1868, успеле су да је за кратко потисну

на маргине политичког живота, али већ после Намесничког режима 1868-1872, стицања независности Србије 1878. и организовања првих политичких странака 1881, она поново долази у жижу политичког интересовања као примарни уставни чинилац. Овакав уставни и политички развој је био директна последица политичког ангажмана српских либерала, сазивања Светоандрејске скупштине и примене њених одлука.

Светоандрејска скупштина је заправо утабала пут развоја демократске уставности у Србији у облику парламентарног система власти. У тој чињеници и лежи њен историјски значај. Због свега овога, данашња Србија је морала с много више пијетета да се подсети на тај догађај. Народна скупштина Србије је морала да бар једну своју седницу посвети том феномену. Национална историја се мора респектовати. Демократске државе то чине с посебним поносом. Као земља у посткомунистичкој транзицији Србија има већу обавезу да се сећа свих важних догађаја, који су утицали на њен демократски развој. То је потребно не само да би одала почаст својим прецима и да би нама показала шта би требало учинити, него и због будућих српских генерација. Србија је проћердала читав XX век, изгубљена у идеологијама југословенства и комунизма, премда је у њега закорачила као демократска држава са јасно заокруженим институцијама, стабилним правним поретком и скоро формираним културним обрасцем. Крајње је време да се за Србе који долазе припреми нова политичка и културна платформа. Подсећање на 150-годишњицу Светоандрејске скупштине био би значајан корак у том правцу.

Апстракт: Рад је посвећен 150 годишњици од сазивања чувене Светоандрејске скупштине у Србији, уз анализу њеног правно-политичког састава, рада и најважнијих одлука и критику актуелне српске политичке и интелектуалне елите, која није на достојан начин обележила овај изузетно значајан јубилеј за српску државно-правну повесницу.

Кључне речи: *Светоандрејска скупштина, кнез, Савет, уставобранитељи*

[1] Д. Страњаковић, „Влада уставобранитеља 1842-1858“, Београд, 1932, 88-89.

[2] С. Јовановић, „Уставобранитељи и њихова влада“, сабрана дела, том 3, Београд, 1991, 137-142.

[3] С. Јовановић, исто, 146, 151-153.

[4] Све учесталији сукоби између кнеза и Савета, довели су до стварања две политичке групе у уставобранитељској Србији. Једну тзв. владину или кнежеву групу водили су рођаци и лични пријатељи кнеза Александра који су заправо сачињавали једну дворску камарилу, а другу саветска опозиција. Најистакнутији у кнежевој групи су били: Александар Ненадовић, Константин Николајевић и аустријски Срби Алекса Јанковић и Стеван Марковић. Кнежева камарила није била популарна и зато је приликом именовања министара тражила ослонац у великим ауторитетима попут великаша Вучића и Гарашанина, који су без обзира на повремене подршке владиној групи, били присталице опозиције. Владина камарила је вешто користила нетрпељивост између Вучића и Гарашанина који су један другоме у инат подржавали ону владу која би била по укусу једног а не и другог великаша (Видети детаљније: С. Јовановић, исто, 151-157); Јаша Продановић поред ове две групе помиње и групу Обреновићеваца која је била подељена на присталице кнеза Милоша и на присталице Милошевог сина Михаила (Ј. Продановић, „Историја политичких странака и струја у Србији I“ , Београд, 158).

[5] Главни покретачи завере су били: Тенка, Јанковић и Дамјановић. Истрага није могла да утврди да су Рајовић и Станишић били умешани у заверу против кнеза, али су били посвећени обарању кнеза Александра с престола. Несумњиво је да је истрага утврдила везе завереника са Милошем Обреновићем који их је финансијски помагао. Оно што је најинтересантније, то је да су и Вучићеве присталице биле уплетене у заверу иако их је пратио глас непријатеља кнеза Милоша и његове породице. Када је завера откривена, завереници су одједном постали омражени у народу који није одобравао убиство кнеза као метод политичке борбе против њега. Ипак, брутално поступање власти према затвореним саветницима обрнули су симпатије на страну завереника (видети детаљно: С. Јовановић, исто, 158-183).

[6] С. Јовановић, исто, 164.

[7] Порта је послала свог комисара Етем-пашу у Београд да посредује између кнеза и саветске опозиције. Уставобранитељска олигархија је успела да придобије турског изасланика који је почео да ради на кнежевом опозиву. Ипак, у најкритичнијем тренутку за Александра, Етем-паша је добио наређење из Цариграда да не тражи оставку од кнеза. Тако је кнез бар на тренутак, био спасен, али то није значило да је однео коначну победу над опозицијом. Али, ако није успела да свргне кнеза са престола, олигархија је радила да све своје поуздане људе врати натраг на оне државне положаје с којих су били опозвани после Тенкине завере (Ж. Митровић, „Српске политичке странке“,

Београд, 1991, 43).

[8] С. Јовановић, исто, 212-214). Текст Закона о Народној Скупштини видети у: Ј. Грујић, „Записи Јеврема Грујића“ , књига друга, Светоандрејска скупштина, Београд, 1923, 99-103, Ж. Живановић, „Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века“, књига I, Од Светоандрејске Скупштине до независности Србије 1858-1878

Београд, 1923, 36-37.

[9] Ж. Живановић, исто, 1923, 33.

[10] Реч је заправо о другој генерацији српских интелектуалаца која је деловала од почетка пете до краја седме деценије XIX века. Ова генерација је поставила основе модерног грађанског друштва у Србији, доследним залагањем за развој демократских институција. Они су низом правних аката утврдили темеље модерног правно-политичког поретка, ограничавањем власти круне и истицањем правно-политичке улоге народног представништва (видети детаљније у: Љ. Трговчевић, „Генерације интелектуалаца или генерације образованог грађанства у Србији 19. века“, [у:] *Српске политичке генерације (1788-1918). Чланци са Округлог стола 28-29*

мај
1997

. Историјски институт САНУ, зборник радова, књ. 15, Београд, 1998, 47-57).

[11] Један од личних агената бившег кнеза Милоша био је газда Филип Станковић који је пред Светоандрејску Скупштину развио снажну агитацију против кнеза Александра Карађорђевића (С. Јовановић, исто, 218).

[12] Капетан Миша Анастасијевић је у то време био најбогатији Србин. Процењује се да је поседовао 20.000.000 ондашњих динара. С тим богатством у њему се јавила жеља да буде виђен и поштован. Све његове кћери биле су удате за најугледније Србе; једна је била удата за синовца Илије Гарашанина, друга за политичара Јована Мариновића, трећа за Радована Дамјановића, четврта за Арсенија Чарнојевића а пета за кнежевог синовца Ђорђа Карађорђевића. У политику је ушао случајно, после Тенкине завере, када је његов зет Дамјановић доспео у затвор. Инација по природи, капетан Миша се закleo

Један необележени јубилеј

Пише: Мирослав Свирчевић
четвртак, 30 јул 2009 15:28

да ће се осветити кнезу за смрт свог зета у гургусовачкој тамници. То је био његов основни моти уласка у политику (С. Јовановић, исто, 221-222).

[13] С. Јовановић, исто, 222.

[14] Ј. Грујић, исто, 104-106.

[15] О улози Јеврема Грујића на Светоандрејској Скупштини видети у: Ј. Милићевић, „Јеврем Грујић“ , Београд, 1964, 77-90; Д. Т. Батаковић, *Јеврем „Грујић – обзори слободе“* , [у:] *Либерал на мисао у Србији*, Прилози историји либерализма од краја 18. до средине 20. века, Београд, 2001, 109-131.

[16] Ж. Митровић, исто, 47.

[17] То је био уобичајени надимак за оне младе либерале, иначе државне питомце који су се школовали у Паризу где су се и упознали с идејама француске револуција и либерализма. Отуд и надимак „паризлије“ .

[18] С. Јовановић, исто, 261-262.